

За захисті стабільності у світі

Степан Віднянський народився у 1951 р. в Ужгороді. Закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету (1973). Понад 30 років працює в Інституті історії України НАН України, де з 1991 р. очолює відділ всесвітньої історії і міжнародних відносин. Досліджує широке коло проблем нової та новітньої історії країн Центрально-Східної Європи, міжнародних відносин та міжнародних зв'язків України у ХІХ—ХХ ст., автор близько 200 наукових праць, у тому числі понад 30 індивідуальних та колективних монографій, навчальних посібників з історії. Відповідальний редактор міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки». Доктор

історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат премії НАН України за кращу наукову працю з історії боротьби за незалежність України та розбудову української державності (2001).

Цього року громадськість усього світу широко відзначатиме 60-річчя створення Організації Об'єднаних Націй — всесвітньо визнаного стабілізуючого чинника світового співтовариства, перед якою в новому тисячолітті стоять важливі завдання розбудови нових взаємовідносин держав світу на засадах миру, сталого розвитку та демократії. Поряд з цим не менш важливим є використання багатих історичних традицій та значного гуманістичного потенціалу ООН, накопиченого за роки її діяльності, вивчення та широка пропаганда яких сприятиме збагаченню історичної пам'яті людства і підвищенню ролі ООН у розв'язанні глобальних проблем сучасності та забезпеченні

кращого майбутнього світової спільноти. Втім, таке осмислення матиме сенс лише за умови його спрямування на здобуття вкрай необхідних і актуальних для людства уроків історії. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне нагадати основні етапи 60-річної історії Організації Об'єднаних Націй та спробувати узагальнити досвід її діяльності.

Виникнення Організації Об'єднаних Націй та її діяльність, яка протягом майже півстоліття забезпечувалась переважно постійними компромісами між двома ворогуючими таборами й воєнно-політичними блоками — НАТО і ОВД, а отже й практично уся історія ООН, нерозривно пов'язані із перипетіями доби «холодної війни». Взагалі, періодизація дипломатичної історії ООН, її впливу на розв'язання актуальних міжнародних проблем може бути представлена у відповідності до основних етапів розвитку повоєнних міжнародних відносин, зокрема біполярного протистояння.

Перший період в історії ООН — 1945 р. — кінець 50-х років ХХ ст. — ідентифікується із запеклою боротьбою між СРСР та США, які впродовж всього цього часу фактично контролювали «машину голосування» в ООН. Другий період — 60-ті — перша половина 80-х років ХХ ст. — означав суттєву зміну в розстановці сил у міжблоковому протистоянні. На міжнародну арену вийшли країни, що звільнились від колоніалізму та сформували Рух неприєднання (1961), з іншого боку, після в'єтнамської війни (1964—1973 рр.) авторитет США на міжнародній арені суттєво впав навіть в очах союзників, а придушення у 1968 р. «Празької весни» введенням в Чехословаччину військ ОВД не додало авторитету і СРСР. Третій період історії ООН доби закінчення «холодної війни» — друга пол. 80-х — поч. 90-х років ХХ ст. — пов'язаний із складними перипетіями апогею радянсько-американського протистояння та поступовим розвитком нового політичного мислення в СРСР, яке радикально змінило розстановку сил в ООН. Нарешті, четвертий період в історії ООН розпочався після закінчення «холодної війни» і суттєвої зміни геополітичної ситуації в світі на користь США та її союзників, коли ця універсальна міжнародна організація опинилася перед викликами становлення нової, постмодерної системи міжнародних відносин в умовах глобального світу.

Створення ООН та її роль в історії «холодної війни». 1946—1991

Насамперед нагадаємо, що наростання міжнародної кризи у 30-ті роки ХХ ст., яка врешті призвела до Другої світової війни, не в останню чергу було пов'язано із загостренням протиріч у діяльності Ліги Націй, яка не спромоглася виконати свої функції як політико-дипломатичний механізм превентивного врегулювання конфліктів. Врешті така мета не була забезпечена адекватними засобами, які не були передбачені Статутом Ліги Націй. Тому вже під час Другої світової війни виникла об'єктивна потреба перегляду принципів можливого створення принципово нової міжнародної універсальної організації, головною метою діяльності якої було б забезпечення миру, безпеки та сприятливих умов для розвитку міжнародного співробітництва на засадах рівноправності та свободи.

Саме на цих принципах була побудована прийнята в серпні 1941 р. за ініціативою Ф. Рузвельта і У. Черчілля Атлантична Хартія. СРСР приєднався до її положень 24 вересня 1941 р., зробивши суттєве зауваження щодо визнання за народами права не лише обирати, а й встановлювати суспільний устрій виходячи з власних інтересів. Врешті 1 січня 1942 р. була підписана Декларація Об'єднаних Націй (Вашингтонська декларація)*, яка політико-дипломатично зміцнила блок антигітлерівських союзників. Черговим кроком на цьому шляху стали результати Московської конференції міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії, які в декларації від 30 жовтня 1943 р. визнали за необхідне створити загальну міжнародну організацію, покликану підтримувати міжнародний мир та безпеку на основі принципів суверенної рівності всіх миролюбних держав. У грудні 1943 р. на Тегеранській конференції Сталіна, Рузвельта та Черчілля було наголошено, що на Об'єднаних Націях лежить відповідальність за встановлення такого миру, який дасть можливість багатьом наступним поколінням уникнути жахів війни. З того часу розпочалась практична робота з розробки статутних положень діяльності майбутньої організації.

На конференції (21 серпня — 7 жовтня 1944 р.) в Думбартон-Оксі (поблизу Вашингтону) було обговорено проекти струк-

* Зокрема, за пропозицією Рузвельта було визначено 26 країн антигітлерівської коаліції, які підписали Декларацію Об'єднаних Націй.

тури та статуту майбутньої організації. Були погоджені питання функцій головних органів, принципи та цілі діяльності, умови членства, проте не було врегульовано питання механізму голосування в Раді Безпеки — ключовому органі, який мав відповідати за глобальну безпеку. СРСР наполягав на прийнятті рішень лише на основі консенсусу між великими державами. Але США та Велика Британія, навпаки, наполягали, аби «зацікавлена сторона» автоматично утримувалась при голосуванні в РБ. Врешті це конфліктне питання було врегульовано в лютому 1945 р. на конференції союзників у Ялті. Рузвельт погодився на право вето в РБ ООН. Сталін, намагаючись зміцнити кількість контрольованих Москвою голосів, також домогся членства в ООН двох радянських республік — України та Білорусії. Цю пропозицію підтримав У. Черчилль, який теж сподівався додати голосів Великій Британії за рахунок її домініонів. Також було визначено, що до Об'єднаних Націй можуть приєднатись всі країни, які до 1 березня 1945 р. оголосять війну країнам фашистської осі.

25 квітня 1945 р. на установчу конференцію Об'єднаних Націй в Сан-Франциско прибули делегації 46 країн світу. Вже під час роботи конференції (на початку травня) було запрошено також делегації України, Білорусії, Аргентини та Данії. За Польщею залишили місце (до розв'язання суперечок щодо визнання її уряду). Отже, учасниками конференції — в майбутньому членами-засновниками ООН — стали 50 держав. Пізніше, 15 жовтня 1945 р., Польща підписала Статут ООН і стала 51-ю державою-засновницею ООН. Усього за двомісячну роботу конференції в Сан-Франциско (з 25 квітня до 26 червня 1945 р.) відбулося 9 пленарних і близько 400 засідань різних комісій та комітетів. Загальна кількість делегатів становила 282 чол., разом з радниками і секретаріатом в роботі конференції брали участь близько 1500 чол., а також понад 3500 журналістів, що висвітлювали її.

25 червня після запеклих дебатів навколо права вето великих держав у Раді Безпеки статут було затверджено. Після його ратифікації більшістю країн-засновниць 24 жовтня 1945 р. Статут Організації Об'єднаних Націй набув чинності. Тим самим норми міжнародного права були поповнені принципами боротьби за мир, безпеку, демократію. Члени ООН зобов'язались застосовувати колективні заходи для ліквідації загроз миру, не

допускати актів агресії, вирішувати спірні питання мирними засобами. Вони домовились розвивати між собою дружні відносини на основі рівноправ'я, поваги суверенітету, самовизначення народів. Як універсальна міжнародна організація ООН була покликана сприяти повазі до прав людини*, налагодженню міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних економічних, соціальних, культурних проблем.

Фактично ООН стала головним світовим форумом, у форматі якого точилась відкрита дипломатична боротьба між двома полюсами ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин та між очолюваними СРСР і США блоками. Тому історична заслуга Організації Об'єднаних Націй в умовах «холодної війни» полягала в забезпеченні дієвих механізмів (право вето постійних членів РБ, які водночас були монопольними володарями ядерної зброї) для перманентного пошуку балансу інтересів між всіма своїми членами.

10 січня 1946 р. у Лондоні відкрилась перша сесія Генеральної Асамблеї ООН. Розпочала свою діяльність Рада Безпеки, Економічна і соціальна рада, Секретаріат, були обрані члени Міжнародного суду**. Серед резонансних питань порядку денного відразу опинилась проблема заборони атомної зброї. США, намагаючись забезпечити свою ядерну монополію, висунули «план Баруха», який передбачав встановлення міжнародного контролю, зокрема за ядерною енергетикою. Врешті у вересні 1949 р. СРСР провів випробування власної атомної бомби, що дало можливість на основі нового стратегічного балансу сил із США зняти зайву політизацію з цього питання і відкрити перспективу для створення Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ).

Володіння ядерною бомбою стало символом статусу великої держави. Це спонукало Францію в 1960 р., а КНР в 1966 р.

* 10 грудня 1948 р. ООН було прийнято Загальну декларацію прав людини, яка встановила загальноцивілізаційні міжнародні норми та стандарти, які й на початку XXI ст. залишаються високою метою для всіх демократичних країн світу.

** На чолі Секретаріату ООН стоїть Генеральний секретар ООН, чії функції полягають у координації діяльності всіх структур ООН. Протягом 1946–1991 рр. генсеками ООН були: норвежець Трюгве Лі, швед Даг Хаммершельд (1960 р. він загинув під час миротворчої місії у Конго), бірманець У Тан, австрієць К. Вальдхайм, перуанець Х. Перес де Куельяр.

провести власні випробування ядерної зброї. Тим самим усі постійні члени РБ ООН отримали доступ до цієї зброї масового знищення. Водночас відкритими залишались питання організації ефективних механізмів контролю за виконанням угод, зокрема з питань роззброєння.

Протягом 1948–1949 рр. ООН почала виконувати миротворчі функції на Близькому Сході та в зоні індійсько-пакистанського конфлікту. Тим самим патове становище там було «заморожене», а ці питання фактично не було розв'язано. Водночас фінансові витрати на підтримання миру в зонах конфліктів почали складати лівову частку бюджету ООН.

У червні 1950 р. із розгортанням корейської війни протиставлення в ООН суттєво загострилось. СРСР певний час не брав участі в роботі РБ, наполягаючи на заміні в цій структурі китайської делегації Гоміндану на комуністичну. Тим самим США отримали можливість провести рішення про відправку до Кореї міжнародного військового контингенту під прапором ООН. Із закінченням в липні 1953 р. війни між капіталістичною та соціалістичною частинами Кореї ООН отримала ще один конфлікт, вирішити який за допомоги світового співтовариства можна було лише після внутрішньої трансформації його суб'єктів.

Посилення позицій СРСР в ООН відбувалось поступово і було пов'язано зі вступом 1955 р. до названої організації соціалістичних країн. Протягом 60-х років ХХ ст. членами ООН стали африканські та азійські держави, які звільнилися від колоніалізму. Зі створенням 1961 р. Руху неприєднання змінилось співвідношення сил між двома полюсами сили та їх блоками. Проте боротьба за симпатії країн, що не приєдналися до жодного блоку, на чолі яких стояли СРСР та США, тривала впродовж усього часу «холодної війни». Її форми були різними. Зокрема, Москва та Вашингтон намагались вести активне ідеологічне вербування нових adeptів, постачали зброю в зони регіональних конфліктів, у тому числі й між самими країнами-учасниками Руху неприєднання, докладали зусиль до контролю над економічною допомогою з боку ООН країнам, що розвиваються.

Запекла ідеологічна боротьба починалась в Економічній та соціальній раді ООН. СРСР та США, використовуючи її механізми, намагались нав'язати планову соціалістичну або ринкову капіталістичну економічні системи постколоніальним країнам. Конфронтація часто паралізувала діяльність спеціалізованих

установ ООН. Наприклад, у 1985 р. США, Велика Британія призупинили своє членство в ЮНЕСКО, коли ця організація в рамках спільного фронту СРСР та країн Руху неприєднання намагалась диктувати умови розподілу коштів на подолання неписьменності та культурний розвиток «третього світу».

Питання сталого глобального розвитку також посідали помітне місце в діяльності спеціалізованих установ ООН. В 1973 р. з розгортанням діяльності експертів Римського клубу перед заходом постали проблеми недопущення перерозподілу ресурсів між розвинутими країнами Півночі та бідними країнами Півдня. Загострилась ситуація із колосальною заборгованістю країн-боржників західним кредиторам. СРСР послідовно підтримував боротьбу країн Руху неприєднання за формування нового, більш справедливого, міжнародного порядку. Проте фактично патове становище між головними суб'єктами часів «холодної війни» виключало можливість «революції» у розстановці сил на міжнародній арені, хоча такі спроби час від часу і здійснювались.

В 1959 р. на XIV сесії ГА ООН лідер СРСР М. Хрущов виступив із пропагандистським планом загального та повного роззброєння. Тогочасний державний секретар США К. Гертер у відповідь наголошував, що після гіпотетичної реалізації цього плану для підтримання миру між націями, які захочуть воювати хоч одними ножами, замало буде лише однієї моральної сили. Тому пропонувалось національні армії замінити міжнародними збройними силами, які мали виконувати широкі миротворчі функції. Після цієї пропозиції СРСР заявив про намір зберегти Збройні сили на високому рівні обороноздатності. З того часу почали говорити, що в теорії всі роззброюються, а на практиці переозброюються. Тим самим збереження балансу сил забезпечувалось на більш високому рівні накопичених звичайних та ядерних озброєнь.

Не менш гострим, ніж проблеми роззброєння, було питання деколонізації. В 1960 р., після відходу Бельгії із Конго, в цій багатій на природні ресурси та геополітично важливій країні загострилась боротьба за владу. Різні ворогуючі групи відповідно робили ставку на СРСР або на Захід. Москва була незадоволена позицією тодішнього Генерального секретаря ООН Д. Хаммершельда, який пропонував вирішити конголезьку проблему з врахуванням, як здавалось Кремлю, неоколоніаліст-

ських інтересів. Це врешті спонукало Хрущова наполягати на зміні структури РБ, де на паритетних принципах мали бути репрезентовані «три блоки» — соціалістичні, капіталістичні та нейтральні країни. Однак радикальна реформа Ради Безпеки врешті могла підірвати принцип вето, що в умовах гострого міжблокового протистояння не було в інтересах СРСР.

Актуальною проблемою залишалась боротьба проти колоніалізму. 14 грудня 1960 р. ГА ООН прийняла Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам. У вересні 1961 р. в Белграді було створено Рух неприєднання, який в роки «холодної війни» намагався бути третьою нейтральною силою на міжнародній арені, яка, захищаючи інтереси нових незалежних країн, намагалась впливати на радянсько-американське протистояння. Певний тактичний успіх, зокрема, було досягнуто в питанні реформування структури РБ ООН.

Збільшення кількості членів ООН вимагало перегляду кількості членів Ради Безпеки. В 1963 р. була проведена символічна реформа цього ключового органу ООН. П'ять постійних членів РБ зберегли своє право вето. Водночас кількість непостійних членів РБ була збільшена. З того часу РБ ООН налічувала 15 країн. Африка отримала квоту в 3 країни, Азія — 2, Латинська Америка — 2, Західна Європа — 2, Східна Європа — на 1 країну.

Досягнення певного стратегічного балансу сил між двома полюсами ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин врешті дало можливість повернутись до дипломатичних маневрів навколо проблеми роззброєння. 20 вересня 1961 р. СРСР та США запропонували ГА ООН «Спільну заяву щодо погоджених принципів для переговорів із роззброєння». Так було започатковано механізм регулярних міжнародних консультацій із цього найбільш актуального для підтримання глобальної стабільності питання.

Під час Карибської кризи в жовтні 1962 р. СРСР та США активно використовували дипломатичні місії ООН в Нью-Йорку для організації переговорного процесу. Успіхом ООН стало досягнення в липні 1963 р. домовленості між ядерними державами про припинення ядерних випробувань в атмосфері, космосі та під водою. У 1968 р. ООН забезпечили дієві дипломатичні механізми для підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Наприкінці 60-х років ідеологічна конфронтація перешкоджала потеплінню клімату в ООН, проте суттєві зміни на міжнародній арені сталися у процесі потепління відносин між СРСР та США. Завдяки цьому ООН відіграла позитивну роль в умовах розрядки міжнародної напруженості.

В 70-ті роки ООН продовжувала докладати зусилля за всіма напрямками своєї діяльності — проблематиці роззброєння, вирішення питань сталого соціально-економічного розвитку, деколонізації, посередницької діяльності у кризових зонах. Водночас потепління клімату в ООН не забезпечило радикального покращення становища. «Холодна війна», незважаючи на досягнення військово-стратегічного паритету між СРСР і США та очолюваними ними блоками і початок т. зв. розрядки міжнародної напруженості, тривала. В 1971 р. після потепління китайсько-американських відносин КНР нарешті замінила Тайвань у кріслі постійного члена РБ ООН, але тим самим, зважаючи на погіршення радянсько-китайських відносин, поле дипломатичного маневру для СРСР у цьому ключовому органі стало ще більш обмеженим.

Загострення радянсько-американських відносин на початку 80-х років XX ст. свідчило про досягнення апогею періоду «холодної війни». Після радянської інтервенції в Афганістані СРСР на початку 1980 р. було засуджено як агресора на Генеральній Асамблеї ООН. Генеральний секретар ООН Х. Перес де Куельяр намагався виконувати функції посередника, підтримуючи авторитет Об'єднаних Націй. Але Організація в умовах посилення глобального протистояння між СРСР та США зіткнулась із загостренням ситуації у «гарячих точках». Протягом 1980—1988 рр., наприклад, зусилля ООН по примиренню Іраку та Ірану провалювались. Миротворці ставали все більш безпорадними в урегулюванні внутрішніх громадянських конфліктів.

Певна зміна в ефективності діяльності ООН була пов'язана із новим політичним мисленням радянського керівництва. Виступаючи в 1988 р. з промовою на ГА ООН, М. Горбачов підтвердив курс СРСР на пріоритет глобальних загальнолюдських цінностей над класовими та іншими локальними інтересами. Внесок у покращення клімату в ООН, перебуваючи як непостійний член РБ ООН у 1985—1986 рр., зробила Українська РСР.

Закінчення періоду «холодної війни», коли ООН виконувала стабілізуючі функції на полі конфронтації між СРСР та США, збіглося із виникненням нового політичного міжнародного клімату. Дестабілізація та зникнення соціалістичного табору, розпад СРСР, загострення боротьби між країнами колишнього третього світу — все це переконливо свідчило про поступове народження постмодерної системи міжнародних відносин. Кінець біполярного протистояння позначився на колі завдань, які відповідно до статутних положень зобов'язана була виконувати ООН. Загроза глобального зіткнення СРСР та США зникла, але не менш небезпечними для міжнародної стабільності стали занепад слабких національних держав, поширення бідності, тероризму, розповзання зброї масового знищення.

Починаючи з 1991 р. кількість держав-членів ООН неухильно зростала, але тим самим виникала диспропорція у представництві в Раді Безпеки, посилювалась проблема фінансової кризи бюджету ООН, яка негативно позначалась на проведенні міжнародних миротворчих операцій, кількість яких на декілька порядків збільшилась, адже припинення більш-менш стабільного контролю та відповідальності СРСР і США за стабільність у своїх сферах інтересів у світі, поділеному за форматом ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин, призвело до посилення хаотичності та конфліктності у процесі силового перерозподілу насамперед регіонального впливу. Символом цього стала війна у Перській затоці 1990—1991 рр., коли США перейняли на себе функції єдиної супердержави, спроможної формувати новий світовий порядок.

Отже, із закінченням «холодної війни» настав новий період в історії Організації Об'єднаних Націй. Вона опинилась перед викликом радикальних змін усієї системи міжнародних відносин, що вимагало проведення системної реформи всіх структур ООН. Проте вирішення цього кардинального питання залежало від досягнення міжнародного консенсусу з питань насамперед нових функцій організації. Члени ООН мали чітко визначитись із тим, якою вони бажають бачити цю універсальну міжнародну структуру. Загострилась проблема визначення співвідношення між кроками до вирішення завдань поетапного формування світової федерації, про що людство мріяло ще напередодні Першої світової війни, та набуттям функціональної ефективності дій ООН.

Глобальні аспекти міжнародної безпеки та проблема реформування. ООН на сучасному етапі

Формування нової системи міжнародних відносин супроводжується демонтажем інституційних та функціональних структур, які стабілізували попередню систему, тому цей період історії характеризується загостренням багатьох проблем, які за своєю сутністю стають глобальними. Сам цей науковий термін у своєму сучасному значенні з'явився в Оксфордському словнику англійської мови 1961 р. З того часу популярність досліджень у галузі глобалістики в умовах розгортання процесу глобалізації постійно зростає.

Водночас досі відсутня єдина точка зору на сутність цього процесу, чи є він імперативним або має альтернативи. Відкритим лишається питання, чи має глобалізація історичні прецеденти. У всякому разі процес інтернаціоналізації, як предтеча сучасної глобалізації, має досить глибоке історичне коріння. Принаймні з часів великих географічних відкриттів спілкування між окремими цивілізаціями безумовно виходить на якісно новий рівень.

Перший глобальний інтеграційний цикл (середина XIX ст. — 1914 р.) пов'язується із розквітом Британської імперії. Дві світові війни (1914—1918; 1939—1945), які можна розглядати як два етапи єдиної великої світової війни, стимулювали процес політичної глобалізації, який втілювався спочатку в діяльності Ліги Націй, а з 1945 р. — Організації Об'єднаних Націй. Бойове використання атомних бомб в серпні 1945 р. проти Хіросіми та Нагасакі більшість дослідників пов'язують із початком становлення глобальної людської цивілізації. Наслідком цього процесу стали кардинальна трансформація викликів глобальній безпеці в результаті демографічного вибуху, коли протягом другої половини XX ст. загальна чисельність людей на планеті подвоїлась, що стимулювало дискусії стосовно «ліміту розвитку» через вичерпування ресурсів. З часу створення персонального комп'ютера науково-технічна революція створила передумови для розвитку глобального постіндустріального суспільства.

Якісно новий етап розвитку світових фінансів, які за допомогою віртуальних технологій здійснюють феноменально швидкий обіг, стимулює зміни серед провідних транснаціональних корпорацій (ТНК). Більшість ТНК має тепер прибутки, які перевищують валовий національний дохід зовсім не бідних країн.

Тим самим, як свідчить досвід мексиканської фінансової кризи 1994 р., південно-азійської фінансової кризи 1998 р., аргентинської фінансової кризи 2001–2002 рр., економічні системи національних держав опиняються в усе більшій залежності від хисткої глобальної економічної кон'юнктури. Внаслідок цього небезпека соціальних заворушень, спровокованих нестабільністю світової економіки, неухильно зростає.

Економічна глобалізація неминує стимулює процес політичної глобалізації. Поняття «глобальної політики» матеріалізувалось у другій половині ХХ ст., коли суб'єктами міжнародних відносин стали фактично всі нині існуючі держави.

Після краху комуністичної ідеології та соціалістичної системи, починаючи з кінця 80-х років ХХ ст. набирала потугу глобальна хвиля демократизації політичних режимів. Завдяки цьому, на початку ХХІ ст. вперше в історії людства загальна потуга демократичних країн почала перевищувати міць авторитарних політичних режимів, які до того ж більше не складали єдиного блоку союзників*. Але перемога ліберальної демократії врешті не привела до «закінчення історії», адже її поширення супроводжується гострими конфліктами і війнами проти «держав-ізгоїв», чий внутрішньополітичний устрій демократичні країни намагаються «вдосконалити» силою зброї, коли для цього не вистачає аргументів психологічної війни. Аргумент на користь того, що демократії між собою не ведуть війн, може виявитись хибним, адже ще не відомо, як складатимуться відносини між демократичними країнами, які конкуруватимуть між собою в умовах обмеженого доступу до ресурсів.

Провідниками інтеграційних економічних процесів стають транснаціональні корпорації, чия діяльність відразу поширюється на різні регіональні спільні ринки. Тому ТНК все більше втрачають забарвлення національного патріотизму і перетворюються на універсальну глобалізаційну потугу. На початку ХХІ ст. ТНК володіли активами в 10 трильйонів доларів та 30% світового валового продукту.

Головний «фронт» глобальної конфронтації на початку ХХІ ст. проходить по лінії поділу світового співтовариства на багаті та бідні країни. Політичний плюралізм у багатоетнічних

* Так, за даними огляду Freedom House, наприкінці 2002 р. 46% держав світу були вільними, 29 — частково вільними та 25% — невільними.

державих породжує тенденції до сепаратизму, а висока соціальна вартість структурних реформ провокує нестабільність пост-авторитарних політичних режимів у більшості найбідніших країн світу.

Водночас міжнародно-правовий режим регулювання діяльності ТНК фактично відсутній. Об'єктивно наростають протиріччя між процесом інтернаціоналізації розподілу праці та виробництва, з одного боку, та протекціонізмом розвинутих країн щодо власного ринку — з іншого. Егоїстичні корпоративні інтереси все частіше суперечать потребам національних держав, унаслідок чого націоналізм намагається боротись проти інтернаціоналізації, а геополітика проти глобалізації.

Неконтрольований процес економічного зростання стає небезпечним сам по собі, провокуючи екзистенційно загрозливі екологічні проблеми. З іншого боку, нерівномірне споживання світових ресурсів провокує проблеми контролю за народжуваністю у спробах вирішити проблеми енергетичної та продовольчої безпеки.

Створення регіональних економічних об'єднань, які суттєво різняться за рівнем свого економічного розвитку, провокує феномен масової «економічної міграції». Ще одним джерелом іммігрантів є криваві громадянські конфлікти та міждержавні війни. Завдяки цьому, на межі ХХІ ст. міграційні потоки за своїм масштабом нагадують часи великого переселення народів початку християнської ери.

В цей час Європейський Союз (ЄС) опинився в ролі Західної Римської імперії початку нашої ери, коли біля воріт багатої високорозвинутої цивілізації стояли численні племена варварських народів, які були готові розчинитися в цій структурі й надати їй нової якості. Праві політичні сили виступають за регуляцію імміграційного процесу, аби говорячи про громадян Великої Британії в етнічному плані не казати про, наприклад пакистанців, про французів не казати як про алжирців чи марокканців, а про німців як про турків. Але подібна ксенофобія кидає виклик багатокультурному суспільству. За цих обставин глобалізація кидає виклик ліберальній демократії.

Радикальні глобальні зміни гостро ставлять проблему нових параметрів суто військової безпеки. Ядерна зброя продовжує виконувати свою основну функцію стримування війни, в тому числі із застосуванням «звичайних» видів озброєнь, які з роз-

витком технологій за своїм руйнівним потенціалом вже фактично перетворюються на зброю масового знищення. Внаслідок цього змінюється сенс війн, що традиційно були способом розв'язати певні протиріччя, зміни структури коаліцій та блоків держав. На початку ХХІ ст. основною характеристикою глобальної системи безпеки є стан кризової нестабільності, коли зростає кількість та якість (поширення зброї масового ураження в нестабільних регіонах) міжнародних конфліктів. Їхнє врегулювання стає надзвичайно складною справою для превентивної дипломатії та миротворчих і посередницьких зусиль.

Отже, сучасний стан проблем глобальної безпеки покладає особливу відповідальність на діяльність універсальної міжнародної Організації Об'єднаних Націй.

Причому це стосується всіх головних напрямів діяльності цієї міжнародної структури — вирішення проблем розвитку глобального економічного співробітництва, соціальної допомоги найбіднішим країнам світу, гуманітарних та миротворчих місій, удосконалення механізмів функціонування всієї інфраструктури спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй.

Серед найбільш гострих проблем сучасності є налагодження рівноправного партнерства між країнами-членами ООН у вирішенні економічних питань. Зокрема, це стосується тісно пов'язаних із розвитком найбідніших націй демографічних аспектів політики. Протягом 90-х років під егідою ООН відбулись масштабні конференції, присвячені народонаселенню. Так, в Пекіні та Каїрі, де розглядалось становище жінок та регулювання народжуваності, чітко проявились цивілізаційні розбіжності між християнськими та мусульманськими народами щодо прав людини. Ісламські країни різко висловлювались проти емансипації жіноцтва, розвитку гендерних підходів до освіти, поширення інформації про контрацепцію.

Не менш гострими є проблеми глобального захисту навколишнього середовища. У 1992 р. в Ріо-де-Жанейро ООН провела конференцію, присвячену проблемі охорони навколишнього середовища та ресурсного забезпечення сталого економічного розвитку. Проте гармонізувати протилежні національні інтереси розвинутих країн світу, держав, які інтенсивно розвивають індустрію (Індія, Китай і т. д.), та найбідніших націй було дуже важко. Лише в 1997 р. було підписано Кіотський протокол про обмеження емісії газів, шкідливих для озонового шару

планети. Але імплементація положень цього документа, який передбачає до 2006 р. довести рівень викидів до рівня, який був у 1990 р., ускладнюється позицією США, які вимагають перегляду екологічних обмежень розвитку своєї економіки. Вашингтон вважає, що своєрідний глобальний екологічний податок погіршить конкурентоспроможність американських товарів порівняно з країнами, де дешевша робоча сила та ресурси. Недосконалість розподілу відповідальності за шкоду природі також проявляється у гендлярстві квотами на її забруднення, що нагадує цинічну торгівлю майбутнім.

Протягом 90-х років ХХ ст. ООН, перевантажена внутрішніми проблемами, не спромоглася вирішити питання формування більш справедливих умов міжнародного економічного розвитку, зокрема, вирішення проблеми скасування боргу найбідніших країн. На конференції ООН (березень 2002 р.) у мексиканському місті Монтерей президент США Дж. Буш-молодший погодився на виділення, починаючи з 2004 р., близько 5 млрд дол. на допомогу бідним країнам. Але ця сума, виділення якої обумовлюється проведенням економічних та політичних реформ, навряд чи вирішить проблеми нерівномірного розподілу світового багатства.

Діяльність спеціалізованих установ ООН, таких як Програма розвитку (ПРООН), Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), організації з питань культури та охорони духовного надбання людства (ЮНЕСКО), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), продовольчої програми (ФАО), ускладнюється частим дублюванням функцій, бюрократичними перешкодами, недостатністю фінансових ресурсів.

Ці ж проблеми знижують ефективність проведення миротворчих та гуманітарних місій ООН у зонах конфліктів. Об'єднані Нації виявились неготовими до зміни якісних та кількісних характеристик міждержавних війн. Усе частіше це є громадянські сутички, превентивне врегулювання яких становить суттєві складнощі. Таке становище обумовлюється спробами ООН втрутитись до спірних ситуацій у геополітичних зонах інтересів великих держав. Міжнародні війни межі ХХ—ХХІ ст. все частіше набувають характеру боротьби на знищення, етнічних чисток, руйнації інфраструктури, покликаної забезпечувати повсякденні потреби. Тому місії ООН, як це було

в 1993—1997 рр. у Камбоджі або в 2000—2002 рр. на Східному Тиморі, вимушені виконувати функції місцевих адміністрацій у намаганні налагодити механізми функціонування громадянського суспільства та відродити довіру місцевого населення до влади. Проте такий масштаб вирішення складних завдань вимагає значно більшого фінансування та ефективного використання наявних коштів, а це становить одну з найгостріших проблем ООН.

Крім того, суто миротворча діяльність у вигляді «гуманітарних інтервенцій», спрямованих на нав'язування миру силою, часто залишає причини конфліктів у латентному стані, адже ще Н. Макіавеллі зазначав, що війни починають, коли того хочуть, а закінчують їх, коли можуть. Унаслідок чого вони за «сприятливих умов» переключення уваги міжнародного співтовариства на інші проблеми відновлюються з новою силою. Також складності у врегулюванні спірних питань полягають у зміцненні довіри до норм міжнародного права, уникнення подвійних стандартів щодо його застосування до різних суб'єктів міжнародних відносин. ООН важко знаходити баланс між повагою до суверенітету держав та захистом народів у випадку систематичного порушення прав людини.

Лише в рік свого 50-річчя ООН здійснювала миротворчі операції, до яких було залучено 70 тис. солдат із майже 70 країн світу. Серед найбільших проблем реформування ООН є забезпечення безперервного фінансування, оперативності та універсального авторитету. Для цього має розширюватись координація дій спеціалізованих установ ООН та регіональних структур безпеки, має усуватись дублювання функцій. Застосування режиму міжнародних санкцій до країн-«ізгоїв» повинно супроводжуватись ефективними заходами контролю та посилюючи тиск на владні еліти, мінімізувати шкоду простим громадянам.

У контексті організації миротворчої діяльності досі не вирішеним є питання створення постійно діючих військ ООН. Стаття 47 Статуту ООН 1945 року передбачала створення Військово-штабного комітету для надання консультативної допомоги Раді Безпеки (РБ) ООН в питаннях використання та командування миротворчими військами. Військово-штабний комітет ООН мав складатись із Начальників штабів постійних членів РБ, проте умови «холодної війни» унеможливили створення цього органу

за участю всіх зацікавлених сторін. Після закінчення «холодної війни» це питання знову актуалізувалось у зв'язку із налагодженням механізмів взаємодії ООН з регіональними структурами безпеки та військово-політичними організаціями, такими як НАТО. Після косовської операції Альянсу у 1999 р. відкритими залишились питання щодо поділу сфер відповідальності між структурами, покликаними забезпечити регіональні та глобальну системи колективної безпеки.

Майбутнє ООН залежить від реформування її структур та принципів функціонування. У 1993 р. Генеральна Асамблея ООН створила робочу групу з ключової проблеми розширення та вдосконалення методів роботи РБ ООН. Тодішній Генеральний секретар ООН Бутрос Галі (1991—1995) наголошував на потребі поступовості перетворень, аби радикальними діями не паралізувати організацію взагалі. Він також був помірковано налаштований у питанні перехоплення функцій ООН—НАТО під час боснійського конфлікту. Тому США виступили проти його переобрання на другий термін. У 1996 р. новим Генеральним секретарем став ганський дипломат, який зробив кар'єру в ООН, Кофі Аннан. У 2001 р. він був переобраний на другий п'ятирічний термін. Цього ж року ООН отримала Нобелівську премію миру за свою гуманітарно-миротворчу діяльність. Проте ця висока оцінка не стосується проривів у реформуванні ООН. Для цього є об'єктивні причини.

Пряму відповідальність за збереження миру несе Рада Безпеки ООН. Цей орган з 1963 р. складається з 15 країн — 5 постійних членів, які мають статутне право вето, та 10 непостійних, які за принципом регіонального представництва переобираються кожні два роки. РБ має постійно взаємодіяти із Генеральним секретарем ООН у вирішенні всіх питань діяльності ООН. Тому реформування структур цієї універсальної міжнародної організації необхідно починати з Ради Безпеки. Ключовим у цьому плані є питання права вето. Його критики наголошують, що використання ексклюзивного права блокування вирішення важливих міжнародних проблем є порушенням принципу рівноправності держав-членів ООН. У роки «холодної війни», як вже згадувалось, право вето давало можливість СРСР та США впевнено діяти в своїх зонах впливу. Всього протягом 1945—1990 рр. це право використовувалось 279 разів, найбільше СРСР, який таким чином боровся проти американсь-

кої «машини голосування». Впродовж 90-х років правом вето загалом постійні члени РБ не зловживали. Крім того, для вирішення будь-якого питання в РБ необхідна кваліфікована більшість 9 із 15 голосів. Тобто лише голосів постійних членів для цього не вистачає. Тим самим 10 непостійних членів немовби володіють правом «колективного вето». Найбільш радикальні пропозиції поширюються до безумовного скасування права вето, помірковані пропонують вважати, що вето накладено, якщо за його проголосували два і більше постійних членів РБ.

Важливим критерієм членства в РБ є розподіл квот внесків до бюджету ООН. У 90-ті роки найбільшим платником до фондів ООН, виходячи з показників економічного розвитку, були США — 25%, Японія — 15,7%, ФРН — 8,1%, Франція — 6,4%, Великобританія — 5,3%, Італія — 5,2%, Росія — 4,3%, КНР — 0,77%. Проте не всі найбільші фінансові спонсори ООН є членами Ради Безпеки.

Провідні гравці, які діють на міжнародній арені, висувають свої пропозиції щодо реформування. Наприклад, Соціалістичний інтернаціонал наполягає на більшій демократичності та прозорості діяльності та рішень РБ ООН, її тіснішій взаємодії із Генеральною Асамблеєю, чия роль також має бути посилена. Рух неприєднання, своєю чергою, пропонує розширити РБ до 26 країн-членів на основі принципу рівного географічного представництва.

Африканська регіональна група пропонує застосовувати ротачію до нових постійних членів РБ. Ця пропозиція обумовлена тим, що у визначеному колі претендентів від Азії — це Японія, Індія, Індонезія, Пакистан; у Африці — ПАР, Єгипет, Нігерія; у Латинській Америці — Бразилія, Аргентина, Мексика, а також один із найбільших спонсорів ООН — Німеччина. Загострилися протиріччя між країнами-кандидатами. Наприклад, Пакистан жорстко критикує Індію за амбіції мати рівний статус із Китаєм. Це загрожує загостренням регіональних конфліктів, що може бути викликано конкуренцією за місце в РБ ООН.

Крім того, група впливових у своїх регіонах країн — Іспанія, Італія, Швеція, Фінляндія, Малайзія, які утворили «кавовий клуб», наполягають на статусі «напівпостійного членства», тобто на регулярному раз на 6 років своєму обранні до Ради Безпеки.

У питанні реформування Ради Безпеки ООН, звичайно, важливим є слово її п'яти діючих постійних членів. 23 вересня 1999 р. США, Росія, Франція, Велика Британія, Китай виступили із спільною заявою, в якій наголосили, що право вето за ними має, безумовно, бути збережене. Далі одностайності у позиції між цими країнами немає. США пропонують прийняти до РБ як постійних членів Німеччину та Японію. Ще по одному місцю надати африканській, латиноамериканській та азійській регіональним групам. Вашингтон також вважає, що питання вето треба буде вирішувати вже після визначення нового складу постійних членів РБ. Велика Британія та Франція підтримують ідею постійного членства ФРН у РБ, проте вони проти лише одного місця для західноєвропейських країн, зважаючи на перспективи розвитку спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу. Китай занепокоєний перспективою конкуренції в РБ із Японією та Індією. Росія вважає, що кількість нових членів РБ ООН не має перевищувати 20–21 країни (США таку квоту встановили у 23–23, а Рух неприєднання в 26 країн), аби не зменшувати ефективність роботи Ради Безпеки. Москва намагається зберегти за собою право вето та виступає проти штучних часових термінів, відведених на реформування ООН. Проте зволікати із цим, якщо члени ООН не бажають повторення печального досвіду діяльності Ліги Націй напередодні Другої світової війни, теж не можна.

Вирішення проблеми реформування Організації Об'єднаних Націй стане символом міжнародно-правової фіксації оформлення постмодерної системи міжнародних відносин у ХХІ столітті і залишається головним завданням спільних дій усіх понад 200 держав-членів ООН заради більш справедливого майбутнього всього людства.

Сьогодні всім суб'єктам міжнародних відносин зрозуміло, що існуюча система управління глобальними процесами через взаємодію суверенних держав у форматі ООН та на основі існуючого міжнародного права вже не є досконалою. Проте іншу модель (світового уряду) людство створити поки ще не здатне. І тому роль Організації Об'єднаних Націй в регулюванні нової системи міжнародних відносин унаслідок їх суттєвого ускладнення ще більше зростатиме.